

De weg naar de regeringsmacht, maar met welke strategie?

De PVDA in coalitieland

L. G. Gerrichhauzen en J. G. A. van Mierlo

Tien zetels winst voor de PvdA en toch kwam deze partij in de oppositie terecht. Dat was het resultaat van zes maanden slepende formatiearbeid. Het CDA besloot uiteindelijk toch om te gaan regeren met de VVD. De klap is in de PvdA hard aangekomen. De verslagenheid en verwarring zijn, zelfs nu nog na zoveel maanden, groot. Analyses over de vraag waar het tijdens de formatie-Den Uyl is misgegaan, zullen in de naaste toekomst nog wel druk besproken worden. Belangrijker lijkt ons echter de vraag, hoe de PvdA zich als oppositiepartij moet opstellen om de verloren regeringsmacht terug te veroveren. Dit probleem is zowel strategisch (beleidsinhoudelijk) als tactisch (welke oppositiestijl te hanteren) van aard. In dit artikel gaan we verder op dit probleem in. Daarbij beperken we ons tot de PvdA omdat deze partij vanwege haar zetelaantal de enige oppositiepartij is die een serieuze coalitiepartner kan zijn voor de twee huidige regeringspartijen CDA en VVD. Nederland is immers in termen van politieke macht een driestromenland geworden. Er zijn alternatieve marsroutes naar de regeringsmacht. Voor de PvdA noemen we de volgende mogelijkheden:

- 1 verwerving van de meerderheid in het parlement op eigen kracht;
- 2 een 'volksfront' met andere linkse partijen om gezamenlijk de meerderheid te behalen;
- 3 een hernieuwd streven tot coalitievorming met het CDA;
- 4 een eerste poging tot coalitievorming met de VVD.

De eerste twee mogelijkheden laten we buiten beschouwing, omdat die op korte termijn voor de PvdA niet tot succes zullen leiden.¹ We richten onze aandacht primair op het vierde alternatief, een coalitie met de VVD. Daarmee knopen we aan bij een discussie, die op dit moment binnen de PvdA wordt gevoerd. Dit doen wij door vergelijking van de partijen op programmatische ofwel beleidsmatige gronden. Het beleid vormt immers de inzet van het politieke spel, en ook bij dit spel gaat het niet om het spel zelve, hoe leuk of vervelend ook, maar om de knikkers.

Het derde alternatief, samenwerking met het CDA, komt eveneens aan de orde voor zover krachten, die op beide processen van coalitievorming inwerken, ook elkaar beïnvloeden.

De verdere indeling van dit artikel is als volgt. In de

rest van deze paragraaf behandelen we de economische theorie van het politieke proces, op basis waarvan we in de laatste paragraaf de coalitiemogelijkheden van de PvdA met een van beide andere partijen zullen nagaan. In de tussenvolgende, tweede paragraaf zullen we aan de hand van enkele beleidskwesties die liggen op het terrein van de sociaal-economische politiek en van de individuele verantwoordelijkheid en vrijheid, de positie van de VVD in de politieke ruimte trachten vast te stellen.

*De economische coalitietheorie*²

Economisch georiënteerde politicologen die het politieke proces bestuderen veronderstellen dat politieke beslissers rationeel beslissen. Daarmee bedoelen zij niet dat de beslissers altijd juiste beslissingen nemen, maar dat de beslissers:

- een doel nastreven;
- dit doel ervaren als 'voldoening' die zij afhankelijk zien van bepaalde voorzieningen of gebeurtenissen;
- een hogere voldoening verkiezen boven een lagere.

Volgens Downs³ wordt het politieke proces met name bepaald door twee groepen beslissers, namelijk kiezers en partijen. Kiezers beslissen over het al

Drs. L. G. Gerrichhauzen (1948), is oud-wethouder van de gemeente Huissen voor Ruimtelijke Ordening. Momenteel als politicologisch medewerker verbonden aan de Directie Beleidsontwikkeling van de Centrale Directie Volkshuisvesting (ministerie VRO).

Adres: Vestdijkhove 22, Zoetermeer, tel. 079-272239 (kant.).

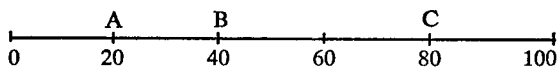
Drs. J. G. A. van Mierlo (1953) is wetenschappelijk medewerker voor Openbare Financiën aan het Fiscaal Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Publiceerde o.a. eerder in *Beleid en Maatschappij*, Twee 'voorstellen voor de werkgelegenheid': economische modellen en politieke partijen, in *Beleid en Maatschappij*, IV (december) 12, pp. 357-369.

Werkadres: Erasmus Universiteit Rotterdam, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam, tel. 010-145511, toestel 3298.

dan niet uitbrengen van hun stem op een bepaalde partij; partijen beslissen over de beleidsvoorstellen die ze aan de kiezers zullen voorleggen. Al deze beslissingen zijn gericht op de verwezenlijking van verschillende doeleinden. De voldoening van de kiezer is onder meer afhankelijk van het overheidsbeleid; de voldoening van de partij wordt onder meer beïnvloed door het aantal erop uitgebrachte stemmen. Downs veronderstelt dan ook, dat de kiezers met het uitbrengen van hun stem het overheidsbeleid trachten te sturen in de richting van een beleidsoptimum. De partijen pogen daarentegen met hun beleidsvoorstellen de kiezers te bewegen in de richting van een electoraal optimum. De verkiezingsuitslag is in de ogen van een partij optimaal, wanneer zij voldoende steun ontvangt om zo effectief mogelijk aan de regering te kunnen deelnemen. Deze veronderstelling gaat uiteraard alleen op voor partijen zoals CDA, VVD en PvdA, die aan de regering willen deelnemen.

De politieke vestigingsplaats van een partij wordt bepaald door haar beleidsvoorstellen, die uit stellingnamen inzake een aantal strijdpunten bestaan.⁴ Voorlopig veronderstellen wij gemakshalve dat verkiezingen door één centraal strijdpunt worden overheerst, bijvoorbeeld door de vraag in hoeverre de overheid de vrijheid van individuele burgers mag beperken. De vestigingsplaatsen die in een verzorgingsgebied mogelijk zijn variëren van uiterst links tot uiterst rechts en kunnen worden voorgesteld door een rechte lijn.

Figuur 1: Het politieke verzorgingsgebied

In figuur 1 is een dergelijk verzorgingsgebied getekend: de partijen A, B en C hebben daarin zodanige vestigingsplaatsen betrokken dat zij de beslissingen voor 20 %, 40%, resp. 80% bij de overheid willen centraliseren.

De rechte lijn uit figuur 1 wordt ook wel aangeduid als een links-rechtsschaal. Van den Doel⁵ beschouwt de termen links en rechts om drie redenen als vaag. In de eerste plaats is niemand in absolute zin links of rechts, maar hoogstens in *verhouding* tot bijvoorbeeld het gemiddelde. In de tweede plaats wordt in deze termen niet de *mate* tot uitdrukking

gebracht, waarin iemand links of rechts kan zijn. In de derde plaats kan de mate, waarin een bepaalde persoon of organisatie links of rechts is, verschillen *per beleidskwestie*. Vooral dit laatste feit is voor ons van belang. Zo kan de VVD bij bepaalde beleidskwesties een rechts standpunt innemen, terwijl ze bij andere kwesties een links standpunt inneemt. Het feit dat de politiek meerdere strijdpunten omvat betekent dat het politieke krachtenveld niet uit één dimensie bestaat maar als een meer-dimensionale ruimte moet worden voorgesteld.

In een meerpartijenstelsel als het onze zijn coalities tussen partijen onvermijdelijk. De positie van een partij binnen zo'n coalitie wordt sterker naarmate zij meer stemmen vergaart. Partijen in een meerpartijenstelsel zullen trachten het aantal stemmen dat op hen uitgebracht wordt te maximaliseren. Het is voor een partij dus van belang om te weten waar de meeste kiezers zich bevinden. We achten het realistisch er van uit te gaan dat er één beleidsoptimum is dat aan de voorkeuren van de meeste kiezers beantwoordt. De optimale vestigingsplaats van een partij ligt in een meerpartijenstelsel in een spanningsveld, dat bepaald wordt door convergerende en divergerende krachten, dat wil zeggen door krachten die werken in de richting van toenadering en van distantie.

Er ontstaat echter geen volkomen toenadering, omdat er ook krachten zijn die ten voordele van een blijvende beleidsdistantie tussen de partijen werken. Als alle partijen dicht bij de modus komen moeten zij de stemmen van de gematigde kiezers onderling delen. Zij bevinden zich niet meer in een monopoliepositie maar ondervinden concurrentie.

Op een zeker punt weegt het verlies aan extreme kiezers niet meer op tegen de winst aan gematigde kiezers. In een toestand van evenwicht blijven er in een meerpartijenstelsel uiteindelijk slechts 3 vestigingsplaatsen over. In figuur 1 zijn dat bijvoorbeeld de plaatsen A, B en C.

Onder deze omstandigheden zijn er tal van coalitiemogelijkheden. Zo kan A met B samenwerken maar ook met C. Bovendien kan in elke coalitie een enkele partij alle andere domineren.

Binnen de politicologie is een coalitietheorie ontwikkeld die bekend staat onder de naam: '*minimale afstandstheorie*'. Deze theorie stelt dat die partijen een coalitie zullen aangaan, wier ideologische afstand minimaal is. De Swaan heeft deze theorie ge-

toetst.⁶ In een historische analyse van de totstandkoming van regeringscoalities in Europa na 1918 toonde hij aan dat op een schaal, die loopt van extreem links naar extreem rechts 'politieke burens' het vaakst een coalitie zijn aangegaan. Bovendien sluiten partijen geen coalitie, die uit meer partijen bestaat dan inclusief een bepaalde veiligheidsmarge minimaal noodzakelijk is om een enkelvoudige meerderheid te bereiken. Deze conclusie volgt uit de *theorie van de 'minimaal winnende coalitie'* van Riker.⁷ Immers, de bijdrage van elke partij extra valt in het niet tegenover de kosten die met de toetreding gepaard gaan.

De coalitie heeft daarbij weinig te winnen en veel te verliezen: de interne cohesie van de coalitie komt dan steeds sterker onder druk te staan, waarbij het gevaar opdoemt dat de coalitie bij gebrek aan voldoende onderlinge samenhang uit elkaar valt. De coalitie zal dus niet alleen uit 'politieke burens' bestaan, maar ook zo weinig mogelijk partijen omvatten.

De *conclusie* uit dit alles luidt nu dat in een meerpartijstelsel

- a de extreme partijen elkaar in het proces van coalitievorming zullen uitsluiten;
- b niet alle partijen tegelijkertijd tot een en dezelfde coalitie zullen toetreden.

Dit heeft gevolgen voor de coalitiemogelijkheden die de PvdA ter beschikking staan.

Hieronder onderzoeken we de coalitiemogelijkheden van de PvdA met de VVD zoals die eventueel blijken uit de standpunten die de VVD inneemt in strijdpunten die ook voor de PvdA van groot belang zijn.

Coalitiemogelijkheden met een partij kunnen zich voordoen op korte termijn en op lange termijn. Met de korte termijn bedoelen we in dit verband de periode vanaf heden tot aan de volgende Kamerverkiezingen (1977-1981); met de lange termijn bedoelen we de periode erna, ruwweg de jaren tachtig.

De standpunten van de VVD op korte termijn kunnen worden achterhaald uit het verkiezingsprogramma, waarmee deze partij de Kamerverkiezingen van mei 1977 inging.

Wat dat betreft kiezen we ter analyse een tweetal beleidsdimensies uit die ons voor beide partijen relevant lijken, namelijk de dimensie van het sociaal-economisch beleid en de dimensie van de individuele ethiek en vrijheid.

Sociaal-economische beleidsposities van de VVD: korte termijn

Onder sociaal-economisch beleid verstaan we het beleid dat de overheid voert ter realisering van bepaalde doeleinden van economische politiek. Traditioneel is de opvatting dat de Nederlandse overheid vijf van zulke doeleinden nastreeft.⁸ We kiezen drie kwesties uit om te achterhalen, welke standpunten de VVD daarover inneemt. Deze kwesties zijn: 1 de werkgelegenheid, 2 de inkomensverdeling, 3 de democratie in de onderneming.

Werkgelegenheid

Ter bestrijding van de werkloosheid zijn twee beleidsalternatieven in ontwikkeling. Het *eerste alternatief* is dat van de Haagse school. Daarin wordt gekozen voor bevordering van werkgelegenheid door het scheppen van arbeidsplaatsen in de particuliere sector via matiging van te sterk gestegen arbeidskosten. Deze matiging wordt bereikt door een daling van de collectieve lasten, en houdt voor de verdeling van het Nationaal Inkomen het volgende in:

- 1 een verschuiving binnen de volkshuishouding van de publieke naar de particuliere sector: de expansieve groei van eerstgenoemde dient te worden gestuit;
 - 2 een verschuiving binnen de particuliere sector van de looninkomens naar de winstinkomens: het aandeel van de winsten dient weer te stijgen.
- Dit alternatief noemen we voortaan 'de rechtse oplossing' van de werkloosheid omdat het kiest voor inkrimping van de publieke sector.

Het *tweede alternatief* is dat van de Amsterdamse school. Daarin wordt gekozen voor bevordering van werkgelegenheid door het scheppen van arbeidsplaatsen in de publieke sector via stimulering van de ingezakte vraag naar goederen en diensten. Deze stimulering wordt gerealiseerd door een stijging van de collectieve lasten (in het bijzonder de materiële overheidsbestedingen), en houdt voor de verdeling van het Nationaal Inkomen het volgende in:

- 1 een verdere verschuiving binnen de volkshuishouding van de particuliere naar de publieke sector: de aanhoudende groei van laatstgenoemde dient te worden voortgezet;
- 2 een verschuiving binnen de particuliere sector van de looninkomens naar de winstinkomens: het aandeel van de winsten dient weer te stijgen.

Dit alternatief noemen we voortaan 'de linkse oplossing' van de werkloosheid omdat het kiest voor uitbreiding van de publieke sector.

Eerder werd onderzocht wat de standpunten van PvdA, CDA en VVD zijn in deze kwestie.⁹ Daaruit blijkt het volgende. De VVD kiest onvoorwaardelijk voor het scheppen van arbeidsplaatsen in de particuliere sector via matiging van de arbeidskosten. De ruimte daarvoor moet worden gevonden in een forse bezuiniging in de collectieve lasten. Daarmee kiest de VVD voor inkrimping van de publieke sector. Dit betekent feitelijk dat de VVD de rechtse oplossing van de werkloosheid omarmt: men stelt zich in die partij vierkant achter het beleidsalternatief van de Haagse school en is in de consequenties van die keuze consistent.¹⁰

Inkomensverdeling

Het probleem van een inkomensverdeling, die rechtvaardig of aanvaardbaar is, omvat meerdere aspecten. We onderscheiden:

- 1 de norm voor een rechtvaardige dan wel aanvaardbare verdeling;
- 2 het proces van inkomensvorming, en de controle daarop;
- 3 het resultaat van inkomensvorming, en de verandering ervan.

Wat betreft de *norm* voor een rechtvaardige/aanvaardbare verdeling predikt de VVD een onvervalste prestatiemoraal. Deze partij hangt het contributieve beginsel¹¹ aan, dat inhoudt dat ieder recht heeft op de (in geld uitgedrukte) tegenwaarde van zijn individuele bijdrage aan het maatschappelijk productieproces. Aan de economische (= efficiëncy)norm van de grensproductiviteitstheorie wordt zodoende een ideologisch-morele inhoud gegeven.

De opstelling van de VVD, namelijk een onvoorwaardelijke omhelzing van het contributieve beginsel als norm, is rechts omdat de inkomensvererving op deze wijze als een individuele bezigheid wordt gezien ('voor wat hoort wat') en het gelijkheidsideaal dat verwoord is in het behoeftebeginsel ('ieder wat hij nodig heeft') en in het compensatiebeginsel van Tinbergen¹² ('inkomensongelijkheid is alleen rechtvaardig als correctiemethode op de ongelijke verdeling van andere welvaartscomponenten, opdat in totaal alsnog een gelijke welvaartsverdeling resulteert') niet eens worden genoemd, laat staan als criterium in de normering wordt betrokken.

Wat betreft de *controle op het proces* van inkomensvorming bepleit de VVD terugdringing van de overheidsinvloed. De inkomensvorming dient 'volledig aan het vrije spel van maatschappelijke krachten' te worden overgelaten.¹³

De rol van de overheid in het economisch leven wordt hiermee geen recht gedaan. De overheid wordt elke invloed op de inkomensvorming ontzegd door de VVD. Dit is een rechts standpunt.

Wat betreft de *verandering* van de inkomensverdeling hebben de standpunten van de VVD terzake van de norm en van de controle op het proces consequenties. Waar de norm een ongelijke verdeling rechtvaardigt hóeft de overheid niet in te grijpen, waar de overheid alle invloed op het verwervingsproces wordt ontzegd kán zij niet ingrijpen.

De middelen die de overheid voor de wijziging van de inkomensverdeling ter beschikking staan, worden haar door de VVD uit handen geslagen. Over het belastinginstrument wordt gezegd: 'De te scherpe progressie in de loon- en inkomstenbelasting wordt afgezwakt.'¹⁴

Democratie in de onderneming

Het derde belangrijke strijdpunt op de sociaal-economische dimensie achten wij de democratisering van het bedrijfsleven. Toegespitst op bedrijfsniveau⁵¹ betreft dit het vraagstuk van de (mede-) zeggenschap van al degenen die in een bedrijf hun brood verdienen, in de leiding van het bedrijf en in de beslissingen van die leiding.

Drie elementen in de discussie daarover noemen we: de wenselijkheid van 'arbeiderszelfbestuur', de gekozen en zelfstandige personeelsraad, en de uitbreiding van de bevoegdheden van de ondernemingsraden.

Wat betreft de eventuele wenselijkheid van een marsroute naar *arbeiderszelfbestuur*, zoeken we tevergeefs naar een passage daarover in het VVD-verkiezingsprogramma. De gedachte eraan is blijkbaar niet eens opgekomen, en dus kan ook geen directe stellingname van de VVD worden achterhaald. Indirect worden echter uitspraken gedaan die een volstrekte afwijzing inhouden van iets wat in de verste verte ook maar naar zo'n stelsel riekt. De VVD wijst de *gekozen en zelfstandige personeelsraad*, waarin de ondernemingsleiding geen zitting meer heeft, resoluut van de hand.¹⁶ Wat betreft de *hervorming van de ondernemingsraad* wordt wel een versterking van de positie hiervan bepleit, maar

de uitbreiding van de bevoegdheden betreft uitsluitend adviserende taken.¹⁷ De adviezen hoeven dus niet te worden opgevolgd door de ondernemingsleiding. De ondernemingsraden worden door de VVD geen nieuwe beslissingsbevoegdheden toegedacht. *Onze eindconclusie luidt derhalve dat de VVD op de sociaal-economische dimensies een rechtse positie heeft ingenomen.*

VVD beleidsposities inzake individuele ethiek en vrijheid: korte termijn

Buiten het sociaal-economische beleid zijn er tal van strijdpunten waarbij de vraag naar voren komt of en in hoeverre de overheid moet ingrijpen in de individuele beslissingsvrijheid van de burgers. Anders gezegd: de vraag rijst of de overheid aan de burgers een bepaalde moraal mag voorschrijven terzake van deze strijdpunten. Deze vraag is momenteel met name actueel bij kwesties zoals het al dan niet toestaan van abortus, van euthanasie e.d. Kortom, bij allerlei vragen op het gebied van de individuele ethiek. De politieke strijd rond deze kwesties richt zich met name op de vraag of de overheid de burger in zijn keuzevrijheid mag beperken. Voor een liberale partij is dit een uiterst belangrijke vraag aangezien de persoonlijke vrijheid van de mens voor haar een belangrijk uitgangspunt vormt. Vrijheid is volgens het beginselprogramma¹⁸ van de VVD één van de essentiële kenmerken van de liberale politiek. Het politiek streven van liberalen is er daarom op gericht de vrijheidsbeleving op elk gebied zo groot mogelijk te doen zijn.

Van een liberale partij mag verwacht worden dat zij in een aantal kwesties op het gebied van de individuele ethiek en vrijheid in haar verkiezingsprogramma een standpunt inneemt.

Voor de PvdA zijn enkele belangrijke items op dit gebied: de euthanasie, de alternatieve samenlevingsvormen, de zedelijkheidswetgeving, het gebruik van verdovende middelen en last but not least de abortuskwestie.

Opvallend voor een partij die zich liberaal noemt, is dat deze kwesties een ondergeschikte rol spelen in het verkiezingsprogramma. Zo heeft de VVD in haar verkiezingsprogramma geen standpunt opgenomen inzake de euthanasie. Dit in tegenstelling tot de PvdA en het CDA. Ook ten aanzien van de pornografie, als heet hangijzer in de zedelijkheidswetgeving, neemt de VVD in haar verkiezingspro-

gramma geen standpunt in. Voorts ontbreekt ook een stellingname over andere samenlevingsvormen dan het huwelijk. Tot slot zij nog vermeld (het wordt eentonig) dat ook een positiebepaling inzake de legalisering van niet-verslavende verdovende middelen ontbreekt.

Alleen ten aanzien van abortus kiest de VVD positie.

'De VVD stelt zich op het standpunt dat de al dan niet toelaatbaarheid van abortus door een ieder persoonlijk beantwoord zal moeten worden.'¹⁹

Een politieke partij kan en behoort zich daar volgens de VVD niet over uit te laten. Dit geldt evenzeer voor de overheid. Kortom, de persoonlijke vrijheid is hier het liberale uitgangspunt. Toch kiest de VVD niet voor een absolute persoonlijke vrijheid. O.a. de duur van de zwangerschap is bepalend voor de vraag of het individu zelf mag beslissen.²⁰ Onze conclusie luidt dat de VVD inzake de abortus een gematigd links standpunt inneemt.

Voor wat betreft de gehele dimensie 'individuele ethiek en vrijheid' moeten we wat voorzichtiger zijn. Dat alleen het abortus-vraagstuk in het verkiezingsprogramma van de VVD voorkomt zegt niets over de standpunten van de partij in vergelijkbare kwesties. Hoogstens zouden we kunnen stellen dat de andere strijdpunten die we hebben genoemd voor de VVD blijkbaar geen probleem zijn. Gezien de stembeslissingen van deze partij bij vroegere aangelegenheden (filmkeuring in verband met pornografie, legalisering verdovende middelen, euthanasie) neigen we daarom toch tot de *voorzichtige conclusie, dat de VVD op de dimensie van 'individuele ethiek en vrijheid' een gematigd linkse positie inneemt.*

Twee nota's van de Teldersstichting: lange termijn

De standpunten van de VVD op de lange termijn kunnen we vaststellen aan de hand van nota's die het wetenschappelijke bureau van de VVD, de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, heeft uitgebracht. We beperken ons tot twee zeer recent uitgebrachte nota's, te weten: 1 Over de economische orde in Nederland, 2 Arbeid, een studie over de plaats van de arbeid in de Maatschappij van morgen.

Beide nota's betreffen de sociaal-economische dimensie, waarop de VVD op de korte termijn een rechtse positie inneemt. In deze paragraaf trachten we te achterhalen in hoeverre het aan de hand van

deze nota's waarschijnlijk is dat de VVD in de toekomst een meer linkse koers gaat varen.

De eerstgenoemde nota is geschreven door mr. drs. F. Bolkestein, sinds 25 mei 1977 lid van de Tweede Kamer voor de VVD.

De kern van de liberale nota kunnen we als volgt samenvatten. Uitgangspunt is voor de schrijver een economische orde, waarin de besluitvorming naar ondernemersniveau is gedecentraliseerd, waarin de ondernemers arbeid en kapitaal huren, met welke hulpbronnen zij goederen en diensten voor een koopkrachtige vraag op de markt produceren, en waarin de economische beslissingen van vragers en aanbieders door markten en prijzen worden gecoördineerd.

In beginsel acht hij een economische orde met deze kenmerken het meest wenselijk. De overheid, die fundamenteel moet worden gewantrouwd vanwege haar machtspotentieel en monopolide bevoegdheden, heeft enkel tot taak de omstandigheden die deze orde mogelijk te maken te bewerkstelligen en in stand te houden: in het economisch verkeer dient de overheid geen leidende maar slechts een ondergeschikte rol te vervullen.

Vanuit dit ideaalbeeld nu analyseert de nota de bestaande economische orde onder het eerste kabinet-Den Uyl ('Deel een: keerpunt '73') en worden voorstellen gedaan om van de bestaande naar de gewenste economische orde te komen ('Deel twee: Brandpunt '77').

Het tweede geschrift is het product van een werkgroep, waarvan de huidige politieke leider van de VVD, Mr. J. G. Rietkerk, voorzitter was. We mogen derhalve wel aannemen, dat deze nota representatief is voor het denken binnen de VVD. De aanleiding voor deze nota is de omstandigheid 'dat het verrichten van arbeid weliswaar ieders recht en plicht wordt geacht, maar dat velen er geen deel aan kunnen nemen, terwijl anderen aangewezen zijn op weinig inspirerende bezigheden'.²¹ Volgens de werkgroep is arbeid onmisbaar voor het menselijke bestaan.²²

Als doelstelling van het arbeidsmarktbeleid kiest de werkgroep voor de realisering van volledige en volwaardige werkgelegenheid. Over de middelen waarmee deze doelstelling naar de mening van de werkgroep kan worden bereikt handelt onder andere het tweede deel van deze paragraaf. Wanneer de doelstelling van de volledige werkgelegenheid niet wordt

gehaald, is volgens de werkgroep een herverdeling van arbeid onvermijdelijk geworden.

Werkgelegenheid

Als een van de belangrijkste oorzaken van de huidige grote werkloosheid zien de liberalen vooral de hoge arbeidskosten. In het geschrift 'Over de Arbeid' lezen we:

'De sterke arbeidskostenstijging (een combinatie van prijscompensatie, reële loonstijging en stijging van de sociale lasten) kon door prijsmaatregelen en uit concurrentieoverwegingen onvoldoende in de prijzen worden doorberekend. De rendementen werden aangetast, het weerstandsvermogen verminderde en bestaande arbeidsplaatsen gingen verloren.'²³ Kortom, wat betreft de analyse van de oorzaken van de huidige werkloosheid sluiten de liberalen volledig aan bij de analyse van de zogeheten Haagse school, waarvan wij de diagnose en de recepten hierboven in deze paragraaf al hebben uiteengezet. De oplossingen voor de huidige werkgelegenheidsvraagstuk komen eveneens overeen met de voorstellingen van de Haagse school. Evenals de aanhangers van de Haagse school kiezen de liberalen voor een beleid, waarin:

- 1 een verschuiving binnen de volkshuishouding plaatsvindt van de publieke naar de particuliere sector: de expansieve groei van eerstgenoemde dient te worden gestuit;
 - 2 een verschuiving binnen de particuliere sector van de looninkomens naar de winstinkomens: het aandeel van de winsten dient weer te stijgen.
- Het realiseren van volledige werkgelegenheid middels tewerkstelling voor gemeenschapstaken in de gesubsidieerde kwartaire sector wijzen de liberalen voorlopig van de hand. Volgens de opstellers van het geschrift 'over de arbeid' zijn dergelijke activiteiten en zeker een uitbreiding daarvan niet te financieren zonder een behoorlijk economisch draagvlak. Hun conclusie is dan ook: 'dat in een tijd van verminderde economische groei de uitbreiding van tewerkstelling in de kwartaire sector niet de meest aangewezen weg lijkt'.²⁴ Eerst dient de bedrijvensector te worden versterkt, pas daarna kan een werkgelegenheidsbeleid gericht op de kwartaire sector aan de orde komen.

De liberalen beschouwen de particuliere sector als de productieve sector waarop de improductieve overheidssector teert. Hoe groter de collectieve sector, hoe kleiner het draagvlak. Te weinig onder-

kennen zij daarmee dat beide sectoren complementair staan ten opzichte van elkaar.²⁵ Met deze stellingname verwerpen zij indirect de voorstellen van de Amsterdamse school, die zoals we hebben gezien de werkgelegenheid wil bevorderen via het scheppen van arbeidsplaatsen in de publieke sector.

Inkomensverdeling

Volgens het geschrift over de economische orde moet elke inkomenspolitiek het oog gericht houden op vier elementen: behoefte, offer, prestatie en markt.²⁶

Wat betreft de *norm* voor een rechtvaardige/aanvaardbare inkomensverdeling predikt de VVD vooral de prestatiemoraal. Ook op de lange termijn blijft de VVD trouw aan het contributie beginsel. De inkomensverwerving wordt als een individuele bezigheid gezien. In het geschrift over de arbeid wordt dit beginsel in feite verdedigd wanneer wordt gesteld dat het niet denkbeeldig is, 'dat het beginsel van de in de liberale maatschappijvisie noodzakelijke handhaving van de primaire persoonlijke verantwoordelijkheid van de burger voor zijn eigen bestaan, fundamenteel zou worden ondermijnd'.²⁷ Een en ander wordt vastgesteld naar aanleiding van het feit dat voor een steeds groter deel van de bevolking de arbeid niet meer als inkomensbron functioneert.

Wat betreft de *controle op het proces* van inkomensvorming bepleit de VVD terugdringing van de overheidsinvloed, aangezien bepleit wordt dat de markt zijn werk moet doen.

Wat betreft de *verandering van de inkomensverdeling* kan nog het volgende worden opgemerkt. In de eerste plaats wordt in het geschrift over de economische orde een verdere inkomensnivellering afgewezen. Het geschrift stelt dat een overheidsbeleid niet mag ontaarden in 'een institutionalisering van de jalouzie'.²⁸

De werkgroep Rietkerk meent: 'de resultaten van initiatief en inventiviteit worden thans door een progressieve belastingschaal te sterk afgeroomd, hetgeen demotiverend werkt'.²⁹

Democratie in de onderneming

Wat betreft de eventuele wenselijkheid van een marsroute naar arbeiderszelfbestuur neemt de VVD ook op lange termijn een duidelijk standpunt in. In het geschrift 'Over de Arbeid' wordt terzake het volgende opgemerkt: 'Vanuit deze achterhaalde 19e eeuwse stellingname wordt vervolgens een ide-

aal gesteld dat door zijn collectivistische grondpatroon en de beoogde machtsconcentratie bij de werknemers alleen, leidt tot aantasting van de pluriformiteit van onze maatschappij. De marktdemocratie, waarin de consument (in feite dus iedereen) een bepalende rol vervult, dreigt dan namelijk te moeten wijken voor de besluitvorming van het arbeiderscollectief'.³⁰

De VVD blijft dus mordicus tegen arbeiderszelfbestuur.

Wat betreft de *gekozen en zelfstandige personeelsraad* heeft de VVD het volgende standpunt. Het geschrift inzake de economische orde is tegen een dergelijke personeelsraad aangezien deze raad 'het instrument van polarisatie in het bedrijfsleven' vormt.³¹ Het geschrift over de arbeid spreekt zich daar niet over uit.

Wat betreft de *hervorming van de ondernemingsraad*, bepleit het geschrift over de Arbeid een verdere uitbouw van de wet op de ondernemingsraden. Een geleidelijke uitbreiding van bevoegdheden van der ondernemingsraad dient geëffectueerd te worden.

Onze conclusie luidt derhalve dat de VVD ook op de lange termijn op de sociaal-economische dimensie van werkgelegenheid, inkomensverdeling en democratie in de onderneming een rechtse positie inneemt.

Samenvatting van de VVD-standpunten

Laten we tot slot de VVD-standpunten, zoals we die aan de hand van het VVD-verkiezingsprogramma 1977 en twee recente Teldersstichtinggeschriften vaststelden, nog eens samenvatten. Voor een beter overzicht van die standpunten presenteren we die samenvatting in tabelvorm.

In deze tabel hebben we verticaal onderscheiden in twee dimensies en in lange en korte termijn. Horizontaal hebben we de strijdpunten binnen elke dimensie geplaatst. In de cellen van de tabel hebben we telkens de kern van het VVD-standpunt weergegeven en op basis daarvan de beleidspositie op de links-rechts schaal vastgesteld. In de laatste kolom hebben we de afzonderlijke posities tot een totale positie samengevoegd.

Wat vooral opvalt is de *consistentie in standpunten*, die de VVD inneemt. Op de sociaal-economische dimensie neemt men telkens zonder uitzondering een rechtse positie in. Dat geldt zowel voor elk on-

Tabel 1: Samenvatting van de VVD-standpunten

Dimensie I		Sociaal-economisch beleid			
Strijdpunten		Werkgelegenheid	Inkomensverdeling	Democratie in de onderneming	Totale positie
Termijn					
Korte termijn: verkiezingsprogramma 1977		tegen creatie via publieke sector <i>rechts</i>	tegen meer gelijkheid en overheidsgreep <i>rechts</i>	tegen meer en werkelijke democratisering <i>rechts</i>	rechtse positie
Lange termijn: nota's van de Teldersstichting	Economische Orde	voor creatie via particuliere sector <i>rechts</i>	tegen meer gelijkheid en meer overheidsgreep <i>rechts</i>	tegen arbeiderszelfbestuur <i>rechts</i>	rechtse positie
	Plaats van de Arbeid	analyse en recepten vanuit arbeidskostentheorie <i>rechts</i>	voor prestatie-moraal en contributieve beginsel <i>rechts</i>	tegen meer en werkelijke democratisering <i>rechts</i>	rechtse positie
Dimensie II		Individuele ethiek en vrijheid			
Strijdpunten		Abortus	Stemmingen onder kabinet Den Uyl 1973-1977	Totale positie	
Termijn					
Korte termijn		voor vrijheid m.b.t. abortusbeslissing <i>links</i>	vaak eens met stemverklaringen van PvdA, bijna even vaak zelfde stembeslissing <i>gematigd links</i>	gematigd linkse positie	

derzocht strijdpunt binnen deze dimensie, als voor niet alleen de korte maar ook de lange termijn. Op de dimensie van individuele ethiek en vrijheid neemt de VVD telkens linkse standpunten in. De conclusie tot een gematigd linkse positie van de

VVD op deze dimensie trekken we onder voorbehoud, omdat in het VVD-verkiezingsprogramma veel strijdpunten binnen deze dimensie niet werden genoemd met als gevolg dat daaruit dus ook geen VVD-standpunt kan worden afgeleid. Deze stand-

punten hebben we indirect vastgesteld op grond van recent stemgedrag van de VVD in het parlement.

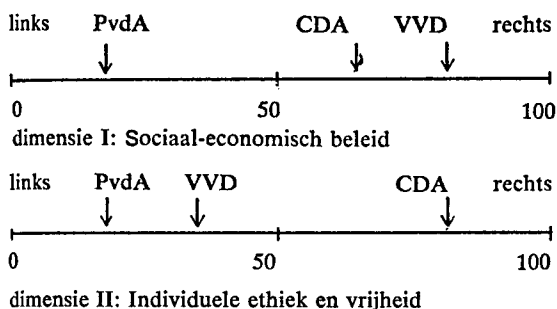
Het probleem van coalitievorming

In deze paragraaf vullen we de economische theorie van het politieke proces die we in de eerste paragraaf hebben geschetst, op met onze empirische bevindingen daarna. Uit deze confrontatie van theorie en empirie kunnen we dan conclusies trekken over de coalitiemogelijkheden die de PvdA ter beschikking staan. Ook kunnen we onder aanvullende voorwaarden en onder verwijzing naar bepaalde doeleinden, met behulp van de aldus ingevulde theorie voorspellen welke coalitiemogelijkheid de PvdA zal kiezen.

Posities van partijen in de politieke ruimte

De volgende stap is nu om de posities die de VVD inneemt in de politieke ruimte in te vullen voor de twee onderscheiden dimensies (figuur 2).

Figuur 2: De posities van de politieke partijen op twee dimensies

Om de diverse coalitiemogelijkheden van de PvdA te bepalen moeten op deze dimensies niet alleen de posities van de VVD, maar ook die van CDA en PvdA worden vastgesteld. Het waarom van de posities van de VVD is na het voorafgaande wel duidelijk.

De posities die we de PvdA laten aannemen verantwoordt we als volgt. Op de sociaal-economische dimensies is de PvdA voor de creatie van werkgelegenheid in de publieke sector, voor meer inkomensgelijkheid en meer overheidsgreep daarop, en voor een fundamentele democratisering van de onderneming. Uit deze telkens linkse standpunten (consistent) volgt een linkse beleidspositie. Op de

dimensie individuele ethiek en vrijheid is de PvdA telkens voor meer individuele vrijheid en verantwoordelijkheid in ethische kwesties. Uit deze consequent linkse standpunten volgt een beleidspositie van de PvdA die nog iets links van de VVD ligt (denk aan de uiteindelijke stembeslissingen van PvdA en VVD in het slepende abortusdebat!).

De posities die we het CDA op beide dimensies laten innemen beargumenteren we als volgt. Op de sociaal-economische dimensie is deze partij voor creatie van werkgelegenheid in de particuliere sector en vormt de publieke sector daarop een aanvulling; men is voor meer inkomensgelijkheid maar niet te vlug en zonder een 'wurgende overheids-greep' daarop; men is voor meer democratie in de onderneming maar in harmonie en zonder sporen van arbeiderszelfbestuur. Wij karakteriseren dit, ook gezien de standpunten van het CDA tegenover de vier hervormingsvoorstellen waarop het kabinet-Den Uyl eens aan het broeden was, als een koers rechts van het midden: het CDA neemt op deze dimensie een gematigd rechtse beleidspositie in, die iets links van de VVD ligt. Op de dimensie individuele ethiek en vrijheid is de positie van het CDA duidelijk. Met een beroep op bijbel en evangelie ontzegt het CDA iedereen de individuele vrijheid om naar eigen inzicht en in eigen verantwoordelijkheid over ethische kwesties te beslissen. Het CDA stelt zodoende in feite de godssoevereiniteit nog steeds boven de volkssoevereiniteit.

Het coalitieprobleem

Het feit dat in onze opvatting de politieke ruimte niet uit één, maar uit twee dimensies bestaat (in feite zijn er natuurlijk veel meer, maar de twee die wij geschetst hebben achten wij het belangrijkste), levert problemen bij de coalitievorming wanneer de partijen op beide dimensies verschillende posities innemen. En dat doen CDA en VVD. Het CDA neemt een gematigd rechtse positie in op de eerste, en een uiterst rechtse positie op de tweede dimensie. De VVD neemt een uiterst rechtse positie in op de eerste, en een gematigd linkse positie op de tweede dimensie. Op beide dimensies zijn nu voor elke partij verschillende coalities mogelijk. Per dimensie verschillen daardoor de coalitiemogelijkheden die elke partij heeft. Het probleem is echter dat niet voor elke dimensie afzonderlijk een coalitie kan worden gesloten, maar dat er slechts één coalitie mogelijk is die gedurende de regeringsperiode een

totaal beleid moet voeren dat beide dimensies omvat: men is gedwongen tot koppelverkoop van een totaal beleidspakket. Voor de coalitievorming betekent dit dat elke partij die bij de onderhandelingen wordt betrokken moet beslissen welk van beide dimensies voor haar het meeste gewicht heeft: er ontstaat een keuzeprobleem. De afloop van die keuze bepaalt dan met welke partij men een coalitie aangaat.

In onderstaand betoog gaan we de consequenties van het coalitieprobleem na voor de PvdA, maar elke partij in de politieke ruimte wordt natuurlijk met dat probleem geconfronteerd.

Geen partij bezit de meerderheid van het aantal zetels in de Tweede Kamer (totaal aantal zetels $n = 150$ betekent een enkelvoudige meerderheid van $\frac{1}{2} n + 1 = 76$). *Het uitgangspunt is derhalve dat coalitievorming noodzakelijk is om een parlementair meerderheidskabinet te formeren.*

Gaan we voorts uit van slechts drie partijen, die in het proces van coalitievorming een zetelaantal hebben dat voldoende is om hen als coalitiepartner aantrekkelijk te maken (feitelijk een driepartijensetel). Deze partijen zijn PvdA (53 zetels), CDA (49 zetel) en VVD (28 zetels). Tabel 2 geeft dan de *theoretische coalitiemogelijkheden*.

Tabel 2: Coalitiemogelijkheden, met totaal zetelaantal

PvdA - CDA - VVD	130 zetels
PvdA - CDA	102 zetels
PvdA - VVD	81 zetels
VVD - CDA	77 zetels

Vanuit de theorie van de 'minimaal winnende coalitie valt de coalitie PvdA - CDA - VVD af, omdat daarin meer partijen zijn opgenomen dan voor een enkelvoudige meerderheid strikt noodzakelijk is. Elke andere coalitie van twee partijen, die ook deel uitmaken van de driepartijencoalitie, levert een enkelvoudige meerderheid op. Opname van een derde partij in de coalitie is niet rationeel, want levert marginaal gezien een negatief kosten-baten saldo op. Een 'nationaal kabinet' is onwaarschijnlijk volgens de theorie. De recente formatiepraktijk heeft deze voorspelling niet ontkracht. Tabel 3 geeft de coalitiemogelijkheden, die dan *overblijven*.

Vanuit de theorie van de 'minimale afstand' valt op de eerste dimensie de coalitie PvdA - VVD af, omdat voor elke partner de beleidsafstand met de

Tabel 3: Coalitiemogelijkheden per dimensie

Dimensie I	Dimensie II
Sociaal-economisch beleid	Individuele ethiek en vrijheid
PvdA - CDA 102 zetels	PvdA - VVD 81 zetels
VVD - CDA 77 zetels	CDA - VVD 77 zetels
PvdA - VVD 81 zetels	PvdA - CDA 102 zetels

andere partijen groter is dan die met de naaste buur, het CDA. Voor beide partijen is een coalitie met het CDA aantrekkelijker, omdat de resulterende beleidspositie van zo'n coalitie dan dichterbij de eigen uitgangspositie van de partij ligt. Evenzo valt op de tweede dimensie de coalitie PvdA-CDA af, omdat voor elke partner de beleidsafstand met de andere partner groter is dan die met de naaste buur, de VVD. Voor beide partijen is dan een coalitie met de VVD aantrekkelijker, omdat de resulterende beleidspositie van zo'n coalitie zodoende dichterbij de eigen uitgangspositie van de partij ligt.

Het blijkt dat op beide dimensies de partij die de middenpositie inneemt, tweemaal zoveel coalitiemogelijkheden overhoudt als beide andere partijen die een extreme positie innemen. Op de eerste dimensie heeft het CDA twee coalitiemogelijkheden, PvdA en VVD elk maar een. Op de tweede dimensie heeft de VVD twee coalitiemogelijkheden, PvdA en CDA elk maar een. Het geheim van de middenpartij is, dat voor zo'n partij de beide coalitiemogelijkheden (bijna) evenwaardige alternatieven zijn. We buigen niet naar links en we buigen niet naar rechts betekent: beide buigingen zijn ons om het even, want zulks levert ons vanuit onze uitgangspositie in de politieke ruimte gelijkwaardige coalitieposities op. Dergelijk gedrag is in het model volstrekt rationeel.

Voor de PvdA heeft deze *inperking van de coalitiemogelijkheden* tot gevolg, dat op de dimensie van het sociaal-economisch beleid slechts een coalitie met het CDA overblijft, op de dimensie van de individuele ethiek en vrijheid slechts een coalitie met de VVD. Ziedaar het keuzeprobleem: slechts één coalitie tegelijkertijd is geroepen tot de regeringsmacht en kan overheidsbeleid uitvoeren. Hoe dan ook, men moet kiezen. De keuze is afhankelijk van

de intensiteit van de voorkeuren van elke dimensie. Als de PvdA oplossing van sociaal-economische problemen overeenkomstig haar beleidspositie op dat terrein verkiesst boven oplossing van problemen van individuele ethiek en vrijheid overeenkomstig haar beleidspositie op dat terrein, is een coalitie met het CDA gewenst. Als de voorkeursordening omgekeerd is, is een coalitie met de VVD gewenst. *Beide problemen kunnen niet tegelijkertijd worden opgelost door dezelfde coalitie.* Een coalitie met het CDA levert de PvdA een progressiever sociaal-economisch beleid op ten koste van een meer conservatief beleid inzake de individuele verantwoordelijkheid, een coalitie met de VVD levert de PvdA een progressiever beleid inzake de individuele verantwoordelijkheid op ten koste van een meer conservatief sociaal-economisch beleid. Er ontstaat zo een groot dilemma voor de PvdA: zij moet kiezen tussen werk, brood op de plank en meer zeggenschap in het bedrijf voor Jan met de Pet enerzijds, en baas in eigen buik voor de Rooie Vrouwen anderzijds. Dit is wat cru gezegd, maar het drukt wel de enorme keuzedwang uit waar de PvdA voor staat. We komen hierop nog terug.

De coalitiemogelijkheden van de PvdA zijn niet alleen afhankelijk van de afweging van de beleidsdimensies door haarzelf, maar ook van de afweging daarvan die de *andere partijen* in het proces van coalitievorming maken. Die afweging is voor elke partij afhankelijk van de intensiteit van de voorkeuren die men heeft voor oplossing van de beleidsproblemen die op de onderscheiden dimensies spelen. Deze intensiteit van de voorkeuren heeft in dit geval niets te maken met de positie die men op de beleidsdimensie inneemt. Iemand kan op de ene dimensie een extreem linkse positie innemen die hij maar lauw verdedigt (lage intensiteit) en op de andere dimensie een middenpositie innemen waarin hij 'heetgebakerd' is (hoge intensiteit). De intensiteit van de voorkeuren betreft dan niet alternatieve oplossingen voor hetzelfde probleem, maar alternatieve problemen die om een oplossing vragen. Het liberalisme van de VVD beperkt zich ondanks haar beginselprogramma tot één vrijheidsgebied en predikt daarin slechts 'de vrijheid van', niet 'de vrijheid tot'. Het sociaal-economisch conservatisme heeft in die partij de overhand boven de individueel-ethische progressiviteit. De VVD is heetgebakerd op de ene dimensie en lauw op de andere.

Het ontbreken in het verkiezingsprogramma van aparte paragrafen over individuele ethiek en vrijheid is voor deze voorkeursordening van de VVD één bewijs, de ommezwaai in de opstelling van de abortusprobleem te regelen is daarvoor een ander bewijs.

Het CDA wordt ook geplaagd door keuzedwang. De gang van de vier hervormingsvoorstellen van het kabinet-Den Uyl wijst uit dat men in het CDA beslist geen lage intensiteit heeft met betrekking tot het sociaal-economisch beleid. Anderzijds bewijst het zogenaamd Ethisch Reveil dat het CDA ook op het gebied van de individuele ethiek en vrijheid heetgebakerd is. Als puntje bij paaltje komt en de belangen van de portemonnaie met de belangen van de ziel om de voorrang strijden, verwachten we dat het CDA toch uiteindelijk het laatste zal kiezen. Het verschil in intensiteit in de voorkeuren van het CDA achten wij niettemin minimaal. Voor het CDA is het dan rationeel om een keuze tussen beide dimensies zo ver mogelijk te ontlopen en uit te stellen.

De voorkeuren van de kiezers

In de economische theorie van het politieke proces is stemmenmaximalisatie het regulerende motief voor het gedrag van politici en politieke partijen. Niet de eigen voorkeuren van de politici, maar die van hun kiezers tellen. Hun positie in de politieke ruimte moet in overeenstemming zijn met die van hun kiezers. Divergentie tussen beide posities wordt immers afgestraft met een verkiezingsnederlaag.

De positie van politieke partijen wordt in het model bepaald door de wensen van hun kiezers met betrekking tot twee aspecten. Allereerst is de *positie van kiezers op elke beleidsdimensie* afzonderlijk van belang (voorkeursordening van alternatieve oplossingen van hetzelfde probleem). Voorts is de *afweging die de kiezers tussen beide beleidsdimensies* maken relevant (voorkeursordening van alternatieve problemen). Gaan we daarom voor alle drie partijen de voorkeuren van hun kiezersaanhang na.

De kiezersaanhang van een partij is geen monoliet of collectief, maar bestaat uit *individuele kiezers met verschillende belangen en verschillende voorkeuren*. Kiezers met dezelfde belangen en dezelfde voorkeuren noemen we *stromingen binnen de partij*. We onderscheiden voor het gemak in elke partij twee stromingen: een meerderheidsgroep en een minderheidsgroep. Beide groepen kunnen

op sommige punten dezelfde voorkeur hebben maar op minstens één punt hebben ze een verschillende voorkeur. Dat verschil onderscheidt hen in meerderheid en minderheid. De wensen van de kiezers, uitgesplitst naar partij, hebben we bepaald aan de hand van enquête-materiaal, dat in steekproefonderzoek verzameld is door de Stichting Maatschappij en Onderneming³², waar nodig gecontroleerd of aangevuld met cijfers uit het Nationaal Verkiezings Onderzoek 1977.³³ We zullen hier niet nog eens met cijfers gaan strooien, maar volstaan met interpretaties die aan de hand van het cijfermateriaal in genoemde bronnen controleerbaar zijn.

Beginnen we maar eens met de VVD-aanhang. Op de eerste dimensie neemt de meerderheid een rechtse positie in, op de tweede dimensie een (gematigd) linkse positie. Bovendien geeft de meerderheid de voorkeur aan de eerste dimensie boven de tweede dimensie: zij vinden het sociaal-economisch beleid belangrijker dan het vraagstuk van de individuele verantwoordelijkheid. De minderheid onderscheidt zich van de meerderheid vooral daarin, dat zij de dimensie van individuele ethiek en vrijheid voorrang geeft boven het sociaal-economisch beleid. Deze 'verlichte liberalen' nemen wat dit laatste betreft een meer gematigde positie, maar hun aantal is evenals hun invloed maar klein, terwijl bovendien hun intensiteitsverschil kleiner is dan dat van de meerderheid.

De CDA-aanhang: de meerderheid neemt op de eerste dimensie een gematigd rechtse positie in, op de tweede dimensie een extreem rechtse positie. Bovendien geeft een meerderheid voorrang aan problemen van individuele ethiek boven het sociaal-economisch beleid, al is het intensiteitsverschil klein. Een minderheid neemt op de eerste dimensie een middenpositie in en op de tweede dimensie een gematigd rechtse positie. Een minderheid geeft bovendien de voorkeur aan het sociaal-economisch beleid boven het Ethisch Reveil, al is ook hier het intensiteitsverschil klein.

En dan de PvdA-aanhang. Een meerderheid neemt op de eerste dimensie een linkse positie in, zo ook op de tweede dimensie. Een meerderheid ook van de aanhang geeft de voorkeur aan het sociaal-economische beleid boven de problematiek van individuele ethiek en vrijheid. De meerderheid bestaat uit mensen met een lagere sociaal-economische sta-

tus (opleiding, beroep, inkomen), voor wie werk, consumptiemogelijkheden en medezeggenschap in het bedrijf levensbehoefte zijn, die nog lang niet optimaal bevredigd zijn en die dan ook de voorkeur genieten boven beslissingsvrijheid op het terrein van de individuele ethiek. Daartegenover staat een minderheid van aanhangers, die beslissingsvrijheid op het gebied van de individuele vrijheid belangrijker vindt dan het te voeren sociaal-economisch beleid.

Deze minderheid bestaat uit mensen met een hogere sociaal-economische status, voor wie de levensbehoefte aan werk, consumptiemogelijkheid en medezeggenschap in het bedrijf zodanig bevredigd zijn, dat zij meer gewicht hechten aan het probleem van de individuele beslissingsvrijheid in ethische kwesties. Op dit laatste terrein nemen zij bovendien een meer linkse positie in dan de meerderheid doet. Het intensiteitsverschil in voorkeuren van de meerderheid is verder wat groter dan dat in de voorkeuren van de minderheid.

Terug naar het coalitieprobleem: enkele conclusies

Trekken we tot slot enkele conclusies met betrekking tot de diverse coalitiemogelijkheden. We veronderstellen daarbij dat de partijen hun beleidsposities (blijven) afstemmen op de voorkeuren van hun kiezersaanhang. De kans op een verkiezingsnederlaag dwingt tot 'consumentensoevereiniteit' in de politieke ruimte.

Coalitie CDA - VVD

Op beide dimensies zijn CDA en VVD elkaars naasten. Alleen is hun voorkeursordening anders. Het CDA hecht sterker aan het beleid inzake de individuele ethiek en vrijheid, de VVD geeft voorrang aan het sociaal-economische beleid. Het verschil in prioriteiten die beide partijen stellen levert echter geen coalitieproblemen op. In het sociaal-economische beleid nemen CDA en VVD standpunten in die niet zo heel erg van elkaar verschillen: hun beleidspositie dienaangaande maakt hen tot natuurlijke bondgenoten. De prijs die de VVD voor de regeling van het sociaal-economische beleid (haar hoogste prioriteit) moet betalen is inschikkelijkheid op het terrein van de individuele ethiek. Aan deze dimensie geeft het CDA voorrang, maar uitgerekend op deze dimensie zijn beide partijen niet elkaars natuurlijke bondgenoten omdat de afstand tussen hun beleidsposities zo groot is. Via

'stemmenruil' nu is evenwel een coalitie *mogelijk*.³⁴ De VVD krijgt daarin haar zin: er komt een rechts sociaal-economisch beleid en ze betaalt daarvoor met een rechts beleid inzake de individuele ethiek. De voorkeursordening van dimensies maakt deze prijs voor de VVD aanvaardbaar. Het CDA krijgt daarin ook haar zin: er komt een rechts beleid inzake de individuele ethiek en ze betaalt daarvoor met een sociaal-economisch beleid, dat rechtser is dan zijzelf voorstaat. Deze prijs is voor het CDA aanvaardbaar op grond van haar voorkeursordening die tegengesteld is aan die van de VVD. Bij tegengestelde beleidsposities op verschillende dimensies kunnen beide partijen toch tot overeenstemming komen wanneer hun voorkeursordening verschillend is, omdat dan stemmenruil mogelijk wordt.

In dit licht bezien is de totstandkoming van het kabinet Van Agt-Wiegel geen verrassing, maar de natuurlijke uitkomst van het coalitieproces. Gegeven hun beleidsposities en gegeven de prijs die elke coalitie nu eenmaal heeft, levert deze coalitie een beleidsresultaat op dat hun beider uitgangspunten op beide dimensies het meest nabijkomt. Als in beide gegevenheden en in hun beider machtsposities (zoals uitgedrukt in het zetelaantal in de Tweede Kamer) geen verandering komt, is ook in de toekomst (lees: na de volgende Kamerverkiezingen) zo'n coalitie ook *waarschijnlijk*.

Coalitie CDA - PvdA

Op de sociaal-economische dimensie zijn PvdA en CDA elkaars naaste burens, maar zijn zij geen natuurlijke bondgenoten omdat hun beleidsposities erg ver van elkaar liggen. Op deze dimensie is voor het CDA een coalitie met de VVD aantrekkelijker. Op de dimensie van de individuele ethiek en vrijheid zijn beide partijen niet eens elkaars burens. Voor de PvdA is de VVD, die bijna dezelfde beleidspositie inneemt, aantrekkelijker en dit geldt ook voor het CDA, hoewel voor deze twee partijen de afstand tussen de beleidsposities weer veel groter is. Voor het CDA is niet een coalitie met de PvdA, maar juist met de VVD het meest aantrekkelijk vanwege de omgekeerde voorkeursordening die CDA en VVD hebben.

Een coalitie PvdA-CDA is alleen *mogelijk* wanneer de voorkeursordening van de PvdA omgekeerd is aan die van het CDA. Als de PvdA het sociaal-economisch beleid de voorrang geeft (en we hebben gezien dat het merendeel van haar kiezersaan-

hang dat wenst) is stemmenruil met het CDA mogelijk. De PvdA kan daarom haar zin krijgen: er komt een meer links sociaal-economisch beleid tegen de prijs van een rechts beleid inzake de individuele ethiek en vrijheid. Ook het CDA kan daarin haar zin krijgen: er komt een rechts beleid inzake de individuele ethiek en vrijheid tegen de prijs van een meer links sociaal-economisch beleid.

Is zo'n coalitie nu ook *waarschijnlijk*?

Dat is in de gegeven situatie afhankelijk van de aanvaardbaarheid van de coalitieprijs. Voor het CDA ligt een coalitie met de VVD meer voor de hand: een coalitie met de PvdA moet daarom wat extra's opleveren. Een coalitie CDA-PvdA is enkel waarschijnlijk als:

- 1 CDA én PvdA tussen beide dimensies willen kiezen;
- 2 hun uiteindelijke keuze zodanig is, dat sprake is van een tegengestelde voorkeursordening;
- 3 de coalitieprijzen voor beide partijen aanvaardbaar zijn.

Voor het CDA betekent dit een keuze voor de individuele ethiek en vrijheid, én een sociaal-economisch beleid dat niet te links is. Voor de PvdA betekent dit een keuze voor het sociaal-economisch beleid, als het coalitieresultaat dienaangaande maar links genoeg is.

Ziedaar de tragiek van de PvdA-positie. Een keuze voor het sociaal-economisch beleid is noodzakelijk, maar betekent dat de voorvechters van individuele beslissingsvrijheid in ethische kwesties onder de kiezersaanhang in de steek worden gelaten.

Tegenover deze hoge prijs staat de onzekerheid van een meer links sociaal-economisch beleid. Is het CDA op dit terrein bereid een prijs te betalen die voor de PvdA aanvaardbaar is? En is men dan bereid zich vervolgens aan de eenmaal vastgestelde prijs te houden? De gang van de vier hervormingsvoorstellen van het kabinet-Den Uyl doet wat dat betreft het ergste vermoeden. We zijn daarom niet zo optimistisch over nieuwe coalitiemogelijkheden van de PvdA met het CDA.

Coalitie PvdA - VVD

'Op de sociaal-economische dimensie zijn beide partijen elkaars gezworen vijanden'. Voor beide is het CDA de naaste buur, maar omdat de afstand in beleidsposities tussen VVD-CDA veel kleiner is dan die tussen PvdA-CDA, is voor het CDA de VVD aantrekkelijker als coalitiepartner dan de

PvdA. Dit geldt omgekeerd evenzo voor de VVD tegenover het CDA. Op de tweede dimensie zijn PvdA en VVD elkaars natuurlijke bondgenoten: inzake de individuele beslissingsvrijheid in ethische kwesties nemen beide partijen een linkse positie in en is de afstand tussen beider posities erg klein.

Een coalitie PvdA-VVD is, omdat op de dimensie van het sociaal-economisch beleid beide partijen een maximaal verschillende positie innemen, alleen *mogelijk* wanneer de voorkeursordering van dimensies voor beide partijen verschillen. De VVD geeft de voorkeur aan het sociaal-economisch beleid en neemt daarop een rechtse positie in. Als de PvdA ook aan het sociaal-economische beleid prioriteit geeft, is geen compromis, en dus geen coalitie mogelijk, omdat de PvdA op deze dimensie een linkse positie inneemt die maximaal verschilt van die van de VVD. Pas als de PvdA de voorkeur geeft aan de tweede dimensie, wordt er een coalitie middels stemmenruil mogelijk. Daarin krijgt de PvdA zijn zin: men krijgt een links beleid op het gebied van de individuele ethiek en vrijheid tegen de prijs van een rechts sociaal-economisch beleid. In dat geval krijgt ook de VVD zijn zin: er komt een rechts sociaal-economisch beleid tegen de prijs van een beleid op het terrein van de individuele beslissingsvrijheid in ethische kwesties, dat linkser dan de eigen beleidspositie is.

Is zo'n coalitie *waarschijnlijk*? De VVD verkiest een coalitie met de PvdA alleen wanneer dat voordelen biedt boven een met het CDA. Het sociaal-economisch beleid van deze coalitie moet dan op dezelfde positie uitkomen als een coalitie met het CDA, terwijl het beleid op de tweede dimensie automatisch linkser zal zijn in deze coalitie omdat de afstand in beleidsposities tussen PvdA en VVD minimaal is. De PvdA verkeert weer in hetzelfde dilemma als in de coalitie met het CDA. Als het beleid inzake de individuele ethiek en vrijheid de voorkeur krijgt van de PvdA, is de prijs een rechts sociaal-economisch beleid hetgeen de meerderheid van de eigen kiezersaanhang niet wenst. Dan dreigt een verkiezingsnederlaag. Dergelijk gedrag van de PvdA is dus niet waarschijnlijk. Als overeenkomstig de wensen van de meerderheid van de eigen kiezersaanhang het sociaal-economisch beleid voorrang krijgt, wordt voor de VVD een coalitie met het CDA aantrekkelijker omdat de VVD dan niets te winnen heeft bij een coalitie met de PvdA. *In geen*

van beide gevallen komt dus een dergelijke coalitie tot stand. We concluderen dat voor de PvdA een coalitie met de VVD nog onwaarschijnlijker is dan een coalitie met het CDA. Ofwel er dreigt een verkiezingsnederlaag, ofwel de VVD wijst de PvdA als coalitiepartner af en gaat in zee met het CDA.

B e s l u i t

De coalitievoorkeuren die de partijen op basis van de kiezerspreferenties hebben, geven we gerangordend voor elke partij als volgt weer (tabel 4).

Tabel 4: Coalitievoorkeuren van de drie partijen

Partij \ Voorkeur	PvdA	CDA	VVD
1	PvdA-CDA	CDA-VVD	CDA-VVD :
2	PvdA-VVD	CDA-PvdA	PvdA-VVD
3	CDA-VVD	PvdA-VVD	PvdA-CDA

De partijen wensen elk het liefst die coalitie, waarvan de beleidsuitkomsten de eigen uitgangsposities nabij komt. Een coalitie waarin ondanks de eigen deelname de beleidsuitkomsten verder van de eigen uitgangsposities afliggen wensen zij minder. Een coalitie waarvan zij geen deel uitmaken wensen zij echter het minst.

Uit tabel 4 blijkt, dat een coalitie tussen CDA en VVD het meest voor de hand ligt, omdat beide partijen op beleidsmatige gronden deze coalitie als eerste voorkeur hebben. Een coalitie tussen PvdA en CDA krijgt een lagere prioriteit, terwijl een coalitie tussen PvdA en VVD de minste voorkeur geniet.

Aangekomen aan het eind van onze speurtocht door het Nederlandse coalitieland trekken we de volgende conclusies.

Als de partijen onder druk van de voorkeuren van (de meerderheid van) de eigen kiezersaanhang daadwerkelijk de posities in de politieke ruimte innemen en de voorkeursordering in dimensies van die ruimte aanbrengen, zoals we die in dit artikel hebben vastgesteld, *en*

als de partijen de posities en voorkeursordering tot aan de volgende verkiezingen niet wijzigen, *en als* de partijen zich in hun feitelijke beleidsopstelling overeenkomstig hun beleidsuitspraken zullen gedragen, *dan geldt:*

- 1 een coalitie CDA-VVD is ook volgend keer het meest *waarschijnlijk* omdat deze partijen op programmatische gronden aan elkaar de voorkeur geven;
- 2 een coalitie PvdA-CDA is alleen mogelijk, als de PvdA grote concessies doet op het terrein van de individuele ethiek en vrijheid en in ruil voor deze opstelling een meer links sociaal-economisch beleid afdwingt; de houding van het CDA maakt zo'n coalitie echter *minder waarschijnlijk*;
- 3 een coalitie PvdA-VVD is *helemaal onwaarschijnlijk*, omdat zulks ófwel de PvdA op een verkiezingsnederlaag komt te staan, ófwel de VVD in de armen van het CDA drijft.

Anders gezegd: als de relevante omstandigheden zich niet wijzigen, dreigt voor de PvdA het levensgrote gevaar opnieuw voor lange tijd buiten de regeringsmacht te worden gehouden. De coalitie CDA - VVD is niet een ongelukkig toeval en evenmin een eenmalige en tijdelijke zaak, omdat beide partijen programmatisch gezien elkaars natuurlijke coalitiepartner zijn. Een coalitie met het CDA zal de PvdA tot een tour de force dwingen waarvan de resultaten twijfelachtig zijn: de kosten in de vorm van concessies zijn erg hoog, de baten erg onzeker gezien wat de socialisten noemen de 'spreekwoordelijke confessionele onbetrouwbaarheid in het nakomen van afspraken'.

Voor de strategen in de PvdA die streven naar een coalitie met de VVD is onze conclusie het duidelijkst. *Zo'n streven is vooralsnog 'wishfull thinking', omdat pogingen in die richting óf leiden tot een verkiezingsnederlaag van de PvdA, óf de VVD alsnog zal drijven in de armen van het CDA.* Hoe men het ook wendt of keert: de PvdA is en blijft 'veroordeeld' tot coalitievorming met het CDA. Bovendien wordt zelfs het resultaat van deze verdeling niet primair bepaald door de eigen opstelling van de PvdA, maar door de opstelling van het CDA.

De aloude uitspraak dat de economische wetenschap 'a dismal science' is, geldt niet alleen voor de economie in het algemeen, maar is in het bijzonder actueel voor de economische theorie van het politieke proces.

Geraadpleegde bronnen

- 1 *Betreffende de VVD-standpunten*
 - *Arbeid, een studie over de plaats van de arbeid in de maatschappij van morgen*
Geschrift 31 van de Prof. mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, oktober 1977.
 - *Beginselprogramma van de VVD*
zoals vastgesteld door de Algemene Vergadering op 22 januari, en door de Partijraad op 25 juni 1966.
 - *Liberalisme in de jaren Tachtig*
Geschrift 32 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, januari 1978.
 - Lipschits I - *Verkiezingsprogramma's Verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1977*
Staatsuitgeverij, Den Haag 1977, p. 213-231.
 - *Over de economische orde in Nederland*
Geschrift 30 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, april 1977.
 - Vonhoff, H. J. - *Liberalisme*
Uitgave Stichting voor Burgerschapskunde, 2 p. 1977.
- 2 *Betreffende de standpunten van andere partijen*
 - *Economisch-Statistische Berichten*
11-5-1977, waarin de lijsttrekkers de economische programma's van hun partij toelichten, p. 428-439
 - Lipschits I - *Verkiezingsprogramma's 1977*
Staatsuitgeverij Den Haag 1977.
- 3 *Betreffende de standpunten van de kiezers*
 - *Nationaal Verkiezings Onderzoek 1977*
VAM, Voorschoten 1977.
 - Stichting Maatschappij en Onderneming - *Zorgen voor morgen, een onderzoek naar opinies over taken in de samenleving*
(2 dln.), Scheveningen, november 1975.

Noten

- ¹ Zie L. Wijmans en A. van der Zwan, Progressief moet pluriform blijven: de verkiezingen van 1977, in *Socialisme en Democratie* nr. 11 (1978), november, p. 524.
- ² Zie voor een samenvattend overzicht daarvan J. van den Doel, *Demokratie en welvaartstheorie* (2e herziene druk), Alphen a. d. Rijn, p. 134-165.
- ³ A. Downs, *An economic theory of democracy*, New York 1957.
- ⁴ Zie B. M. Barry, *Sociologist, economists and democracy*, London 1970, m.n. pp. 99-125; voorts ook J. van den Doel, Regeerakkoorden, in *Socialisme en Democratie*, nr. 7 (1974), juli, pp. 327-335.
- ⁵ J. van den Doel (1978), p. 138.
- ⁶ A. de Swaan, *Coalition theories and cabinet formations*, Amsterdam etc. 1973.
- ⁷ W. H. Riker, *The theory of political coalitions*, New Haven - London 1962.

⁸ De traditionele vijf doeleinden, die in elk economie-tekstboek worden genoemd zijn:

1. volledige werkgelegenheid;
2. evenwichtige economische groei;
3. stabiel prijspeil;
4. evenwicht op de betalingsbalans;
5. redelijke inkomensverdeling.

⁹ J. G. A. van Mierlo, Twee 'voorstellen voor de werkgelegenheid': economische modellen en politieke partijen, in *Beleid en Maatschappij*, IV (december) 12, pp. 357-369.

¹⁰ I. Lipschits, Verkiezingsprogramma's 1977, Den Haag 1977, pp. 213, 215 en 216.

¹¹ Zie D. J. Wolfson, *Op zoek naar een aanvaardbare verdeling* (oratie Rotterdam), Leiden 1977, pp. 9-13.

¹² Overgenomen in de *Interimnota Inkomensbeleid (1975)* van het kabinet-Den Uyl!

¹³ Lipschits, o.c. p. 229.

¹⁴ Lipschits, o.c. p. 216.

¹⁵ We bedoelen dus niet de externe organisatie (de plaats van het bedrijf in de samenleving) maar de interne organisatie (de plaats van de werkers in het bedrijf).

¹⁶ Lipschits, o.c. p. 229.

¹⁷ Lipschits, o.c. p. 229.

¹⁸ *Beginselfprogramma van de VVD*, artikel 1, p. 3.

¹⁹ Lipschits, o.c. p. 221.

²⁰ Lipschits, o.c. p. 221.

²¹ *Arbeid, een studie over de plaats van de arbeid in de maatschappij van morgen*, Geschrift 31 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, oktober 1977, p. 1. Voortaan aangeduid als *Arbeid*.

²² *Arbeid*, p. 138.

²³ *Arbeid*, p. 49.

²⁴ *Arbeid*, p. 96.

²⁵ Zie L. van der Geest, Economisch bijgeloof, in *E.S.B.*, 26-11-1977, p. 1037.

²⁶ *Over de economische orde in Nederland*, Geschrift 30 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, april 1977, p. 108. Voortaan aangeduid als *Economische orde*.

²⁷ *Arbeid*, p. 80.

²⁸ *Economische orde*, p. 106.

²⁹ *Arbeid*, p. 95.

³⁰ *Arbeid*, p. 33.

³¹ *Economische orde*, p. 114.

³² S.M.O., *Zorgen voor morgen*, Scheveningen 1977.

³³ *Nationaal Verkiezings Onderzoek 1977*, VAM, Voorschoten 1977.

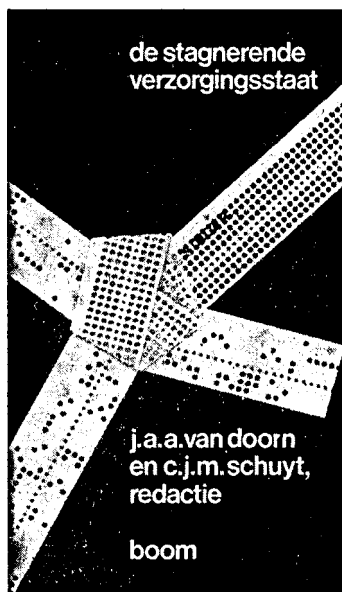
³⁴ Zie hiervoor J. van den Doel (1978), pp. 122-129; voorts ook R. J. in 't Veld, Stemmenhandel, in *De Economist*, no. 1 199, pp. 24-72.

De stagnerende verzorgingsstaat

De verzorgingsstaat lijkt op een punt gekomen, waar aan een aantal eisen die haar gesteld worden niet meer kan worden voldaan. Velen vragen zich af of de verzorgingsstaat, paradepaard van onze na-oorlogse politiek, wel een succes is gebleken. Verscheidene klemmende vragen komen nu, aan het einde van de jaren zeventig, op ons af.

Is er geen afstand gegroeid tussen gewekte verwachtingen en feitelijke realisering? Sluit de bureaucratistische stijl van veel voorzieningen wel aan bij de persoonlijke aard van de behoeften? Kan het stelsel, dat in tijden van welvaart en groei floreerde, ook onder stagnerende omstandigheden doeltreffend werken? Zijn democratie en verzorgingsstaat blijvend te combineren.

J. A. A. van Doorn schrijft over de beheersbaarheid van een *I. Sewandono* over de theorie achter de verzorgingsstaat. C. J. M. Schuyt schrijft over de sociale toekomst, A. Heertje over de economische toekomst en H. Daudt over de politieke toekomst van de verzorgingsstaat. J. de Lange en P. B. Lehning vragen zich af of de burger wel krijgt wat hem toekomt. A. Peper belicht de beheersproblemen in één sector van onze verzorgingsstaat: de welzijnssector, en M. van Doorn-de Leeuw doet dat voor de gezondheidszorg.

232 blz. f 24,50
isbn 90 6009 322 4